

INSTYTUT PÓŁNOCNY (DAWNIEJ OŚRODEK BADAŃ NAUKOWYCH)
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

TOWARZYSTWO NAUKOWE IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W OLSZTYNIE

KOMUNIKATY MAZURSKO-WARMIŃSKIE

KWARTALNIK
NR 2(308)

OLSZTYN 2020

KOMUNIKATY MAZURSKO-WARMIŃSKIE

Czasopismo poświęcone przeszłości ziem Polski północno-wschodniej

RADA REDAKCYJNA: Stanisław Achremczyk (*przewodniczący*), Dariusz Baronas, Janusz Jasiński, Norbert Kasperek, Igor Kąkolewski, Olgierd Kiec, Andrzej Kopiczko, Andreas Kossert, Jurij Kostiaszow, Cezary Kuklo, Vladimir I. Kulakov, Ruth Leiserowitz, Janusz Małłek, Aleksander Pluskowski, Silva Pocyte, Tadeusz Stegner, Mathias Wagner

REDAGUJĄ: Ryszard Tomkiewicz (*redaktor*), Jerzy Kielbik, Tomasz Wyzlic (*redakcja językowa: język niemiecki*), Karol Maciejko (*z-ca sekretarza*), Aleksander Pluskowski (*redakcja językowa: język angielski*), Jerzy Sikorski, Emilia Figura – Osełkowska (*redakcja językowa: język niemiecki*), Seweryn Szczepański, Konrad Bączek (*sekretarz*)

Instrukcja dla autorów dostępna jest na stronie internetowej pisma

Streszczenia na końcu każdej pracy: MD Online sp. z o.o.

Articles appearing in Masuro-Warmian Bulletin are abstracted and indexed in BazHum, ERIH Plus and Historical Abstracts

Redakcja KMW informuje, że wersją pierwotną (referencyjną) czasopisma jest wydanie elektroniczne.

Adres Redakcji: 10-402 Olsztyn, ul. Partyzantów 87, tel. 89 527 66 18, www.ip.olsztyn.pl; kmw@ip.olsztyn.pl

ISSN 0023-3196

ARTYKUŁY I MATERIAŁY

Tomasz Chrzanowski

RYWALIZACJA MIAST WARMIŃSKICH O KRÓLEWSKIE PROGIMNAZJUM W RESZLU W XIX WIEKU: OFENSYWA OLSZTYNA W LATACH 1861–1863

Słowa kluczowe:	szkolnictwo średnie, progimnazjum, Warmia, XIX wiek, Olsztyn, Reszel, Lidzbark Warmiński
Schlüsselwörter:	Sekundarbildung, Progimnasium, Ermland, 19. Jahrhundert, Allenstein, Rößel, Heilsberg
Keywords:	secondary education, progymnasium, Warmia, 19th century, Olsztyn, Reszel, Lidzbark Warmiński

Zagadnienie ewentualnego przeniesienia Królewskiego Progimnazjum w Reszlu do Olsztyna w drugiej połowie XIX wieku jest kwestią znaną w literaturze. Wiadomości o nim można odnaleźć chociażby w monografiach Olsztyna¹. O miejskim planie utworzenia gimnazjum w 1863 r. wzmiankowali w okresie międzywojennym Hugo Bonk i Anton Funk², a już w 1870 r. odniósł się do tych wydarzeń jeden z ich aktorów, były dyrektor szkoły reszelskiej Jakob Aloys Lilienthal³. Informacja o tym fakcie pojawia się również w opracowaniach poświęconych dziejom Reszla, jak i samego gimnazjum⁴. W polskiej literaturze temu zagadnieniu nieco uwagi poświęcił Andrzej Wakar, który przedstawił najważniejsze momenty negocjacji prowadzonych przez magistrat Olsztyna z władzami zwierzchnimi⁵. Dokonał tego w oparciu o informacje zawarte w materiałach źródłowych opublikowanych

¹ A. Kopiczko, *Szkolnictwo w Olsztynie w XIX i na początku XX wieku*, w: *Olsztyn 1353–2003*, red. S. Achremczyk i W. Ogrodziński, Olsztyn 2003, s. 237; A. Funk, *Geschichte der Stadt Allenstein von 1348 bis 1943*, Leer 1955, s. 278.

² *Darstellung der Geschichte Allensteins*, Tl. II: *Die preussische Zeit (seit 1772). Nach den Urkundenbüchern volkstümlich dargestellt von Stadtrat Funk*, hrsg. H. Bonk, Allenstein 1930, s. 208.

³ [J.A.] Lilienthal, *Die Erweiterung des Kgl. Progymnasiums zu Rössel zu einem vollständigen Gymnasiums*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, Bd. 5: 1870, s. 495–509.

⁴ A. Poschmann, *Aus der Geschichte der Staatl. Gymnasiums in Rößel, Ostpr.*, w: *Festschrift zum 100 jährigen Bestehen des Gymnasium Rößel als Vollgymnasium 1865–1965*, [Meppen 1964], s. 14–15; *idem*, *600 Jahre Rößel. Bilder aus alter und neuer Zeit*, Rößel 1937, s. 177–178.

⁵ A. Wakar, *Z dziejów olsztyńskiego szkolnictwa w XIX wieku. Od upadku szkoły łacińskiej do założenia gimnazjum*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1993, nr 1, s. 71–72.

przez Hugo Bonka⁶. Są to doniesienia do władz zwierzchnich (*Zeitungsberichte*), gdzie w kilku zdaniach powiadamiano o postępach toczących się w magistracie spraw. W sześciu z takich doniesień, z lat 1862–1863 ogólnie oznajmiano o toczonych wówczas negocjacjach w sprawie ewentualnego przeniesienia progimnazjum reszelskiego do Olsztyna. Informowano w nich w kolejności chronologicznej, w 1862 r.: o tym, że przeniesienie szkoły z Reszla jest wciąż niepewne, o determinacji Olsztyna w tej sprawie, o przyjęciu przez miasto warunków postawionych przez prowincjonalne kolegium szkolne w Królewcu i oczekiwaniu na rozwianie wątpliwości przez rejencję królewicką, o zaproponowaniu przez prowincjonalne kolegium szkolne ministerstwu oświaty przeniesienia szkoły z Reszla do Olsztyna, a w 1863 r.: o wstępnej zgodzie ministerstwa na tę translokację i staraniach o zakup przez miasto zamku olsztyńskiego na cele ewentualnie pozyskanej szkoły, o braku odpowiedzi rejencji w tej sprawie i wreszcie o decyzji władz zwierzchnich o pozostawieniu progimnazjum w dotychczasowej miejscowości.

Doniesienia te należy uznać z całą pewnością za cenne źródło do dziejów XIX-wiecznego Olsztyna, choćby dlatego, że dokumentują dążenia rozwijającego się coraz prężniej ośrodka do zapewnienia mieszkańcom miasta i okolic szkoły średniej. Zachowana w materiałach archiwalnych korespondencja magistratu Olsztyna z radą miejską i władzami zwierzchnimi z lat 1861–1863 pozwala jednak na o wiele dokładniejsze poznanie genezy starań tego warmińskiego miasta o szkołę reszelską, ich przebiegu, jak i przyczyn ostatecznego niepowodzenia tego przedsięwzięcia.

W niniejszym artykule podejmiemy próbę przedstawienia przebiegu dążeń władz Olsztyna o translokację Królewskiego Progimnazjum w Reszlu do Olsztyna w latach 1861–1863 i określenia znaczenia tych starań dla rozwoju szkolnictwa średniego i ostatecznego kształtu sieci szkół średnich na Warmii i obszarze Prus Wschodnich, a także, poprzez próbę charakterystyki sposobów argumentacji lokalnych elit politycznych na temat konieczności zapewnienia społeczności wyższego niż elementarny poziomu kształcenia (bowiem dążenia samorządów miały znaczący wpływ na rozwój szkolnictwa średniego w Prusach Wschodnich w XIX w.) przybliżyć mentalność mieszkańców dziewiętnastowiecznego wschodniopruskiego miasteczka.

Przypomnijmy pokrótce, że początki szkoły reszelskiej sięgają burzliwych czasów wojny trzydziestoletniej, kiedy część jezuitów po ucieczce z Braniewa osiedliła się w Reszlu, gdzie na początku lat 30. XVII w. z biskupią aprobatą uruchomiła kolegium. Po zaborze Warmii Fryderyk II postanowił utrzymać szkołę pod swym

⁶ *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 4: *Urkundenbuch*, Tl. II: *Allgemeine Urkunden von 1772–1913*, hrsg. H. Bonk, Allenstein 1914, s. 265, 267, 269, 273–277.

patronatem jako katolickie gimnazjum. Szkoła jednak coraz bardziej podupadała, swe przetrwanie w trudnych czasach początku XIX w. zawdzięczając przede wszystkim ówczesnemu rektorowi Johannowi Dostowi, którego zasługi dla szkoły reszelskiej jak najbardziej słusznie podkreśla się w literaturze. W dodatku w pożarze miasta w 1806 r. spłonął budynek szkolny, co zdaniem Jakoba Lilienthala ostatecznie przesądziło o zahamowaniu rozwoju szkoły na dziesięciolecie. W wyniku reform czasów Humboldtowskich placówka reszelska straciła miano gimnazjum, od 1822 r. posiadając tytuł szkoły łacińskiej, a faktycznie będąc w dalszym ciągu szkołą elementarną. Status szkoły średniej odzyskała dopiero w 1833 r., kiedy wciąż kierował nią Johannes Dost⁷. Progimnazjum było oczywiście niepełną szkołą średnią, pozbawioną najwyższej klasy prymy. Realizowało jednak w swym zakresie program gimnazjalny i jego uczniowie, którzy nie otrzymywali co prawda świadectwa dojrzałości (ale mogli kontynuować naukę w gimnazjum), uzyskiwali wiele uprawnień wynikających z ukończenia danych klas.

Szkoła reszelska w skali Prus Wschodnich nie była odosobnionym przypadkiem placówki, która w początku stulecia nie utrzymała swej dawnej rangi i odbudowywała swą pozycję w ciągu stulecia. Na rozwój oświaty wpływały ponadto zabiegi reformatorskie państwa pruskiego wobec szkół średnich, które miały wpływ na ostateczny kształt tego szczebla oświaty w prowincji. Koniec lat 50. przyniósł istotne zmiany w polityce ministerstwa oświaty dotyczącej szkolnictwa średniego. W 1859 r. zadecydowało ono bowiem o reformie funkcjonujących obok gimnazjów (od czasów reform Humboldtowskich uznanych za główny typ szkoły średniej w Prusach) i progimnazjów szkół realnych jako szkół średnich. Wprowadzono wówczas ich nową klasyfikację, zmodyfikowano programy nauczania i określono uprawnienia absolwentów⁸. W przypadku szkolnictwa średniego realnego w Prusach Wschodnich należy wymienić lipnicką Miejską Szkołę Realną i dawną szkołę reformowaną, a wówczas Szkołę Realną na Wolniźnie Zamkowej (*Burgschule*). Szkoły realne funkcjonowały również w Welawie i od 1839 roku w Tyłży⁹.

⁷ A. Poschmann, *Aus der Geschichte*, s. 9–13; *Das höhere Schulwesen in Preussen. Historisch – statistische Darstellung, im Auftrage des Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten*, hrsg. L. Wiese, Berlin 1864, s. 60; J. Lilienthal, *op. cit.*, s. 496–498. O roli Dosta w utrzymaniu szkoły, zob. też: A. Poschmann, *600 Jahre Rößel*, s. 173–175.; Biogramy Dosta: A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2: *Słownik*, Olsztyn 2000, s. 56–57; [A.] Poschmann, *Dost, Johann Josef*, w: *Altpreussische Biographie*, Bd. I, Marburg/Lahn 1974, s. 150. Dost we wspomnieniach Franciszka Liedera – *idem*, *Warmia moich młodych lat*. Szkic historyczny i oprac. J. Jasiński, Olsztyn 1986, s. 113–114; Działania Dosta wspierał ówczesny biskup warmiński Joseph von Hohenzollern – J. Obłąk, *Stosunek niemieckich władz kościelnych do ludności polskiej diecezji warmińskiej w latach 1800–1870*, Lublin 1960, s. 13. Podobna degradacja spotkała w pierwszej połowie XIX w. wiele innych szkół „uczonych” na Pomorzu, niektóre z nich osiągnęły status szkoły średniej o wiele później niż placówka reszelska – zob. M. Niedzielska, *Szkolnictwo powszechne i średnie oraz oświata*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 3 (1815–1850), cz. 3, Poznań 2001, s. 163–164.

⁸ L. Lohbeck, *Das höhere Schulwesen in Preußen im 19. Jahrhundert*, Marburg 2005, s. 68–69; M. Niedzielska, *Dzieje szkolnictwa*, w: *Historia Pomorza*, t. 4, (1850–1918), red. S. Salmonowicz, cz. 2, Toruń 2002, s. 293–294.

⁹ L. Wiese, *op. cit.*, s. 55, 57, 64–65.

Oprócz tego, w drugiej połowie XIX w. na obszarze Prus Wschodnich doszło do istotnego wzrostu liczby gimnazjów, w przeciwieństwie do pierwszej połowy stulecia, co do której rozwój szkolnictwa średniego określa się raczej jako pozbawiony szczególnej intensyfikacji¹⁰. Od początku XIX w. na mapie szkół średnich w Prusach Wschodnich dominował Królewiec. Rangę gimnazjum uzyskało 28 listopada 1810 r. funkcjonujące od końca XVII w. Kolegium Fryderycjańskie¹¹. W 1811 r. za gimnazjum została uznana staromiejska szkoła łacińska w Królewcu, od 1831 r. nosząca nazwę Gimnazjum Staromiejskiego. W 1831 r. do grona królewieckich gimnazjów dołączyła szkoła katedralna na Knipawie¹². Po zaborze Warmii przetrwała (powstała w okresie kontrreformacji) pojezuicka szkoła w Braniewie, ostatecznie uznana za królewskie gimnazjum w 1811 r.¹³. W gimnazjum przekształcono również szkołę łacińską w Kętrzynie. Lata 1810–1817 należy uznać za okres jej przekształcania w królewskie gimnazjum. O nadaniu szkole kętrzyńskiej miana „uczony” ministerstwo spraw wewnętrznych zdecydowało 30 czerwca 1810 r.¹⁴. 1 listopada 1817 r. miało z kolei miejsce poświęcenie nowego gmachu budynku¹⁵. Na Pruskiej Litwie tymczasem funkcjonowało Gimnazjum Fryderycjańskie w Gąbinie, posiadające tę rangę od 3 listopada 1812 r. Tego samego dnia za pełnoprawne gimnazja została uznane również dawne szkoły prowincjonalne w Tylży i Ełku¹⁶. Szkoła ełcka rozpoczęła pracę w nowej formule 3 sierpnia 1813 roku¹⁷.

Obok tych gimnazjów – szkół posiadających co najmniej tradycje nowożytne, powstało kilka kolejnych placówek w niewielkich z reguły miejscowościach. Pojawiło się kilka nowych gimnazjów. Nietypową w skali Prus Wschodnich szkołą była placówka w Wystruci, funkcjonująca od 1860 r. jako gimnazjum ze szkołą realną. Przykładem miasta, któremu udało się zdobyć pełnoprawną szkołę średnią w interesującym nas okresie czasu, jest Kłajpeda. Właśnie w 1860 r. doszło bowiem

¹⁰ M. Niedzielska, *Szkolnictwo średnie*, s. 162–163; *eadem*, *Dzieje szkolnictwa*, s. 298–299.

¹¹ L. Wiese, *op. cit.*, s. 53; G. Zippel, *Geschichte des Königlichen Friedrichs-Kollegiums zu Königsberg Pr. 1698–1898*, Königsberg Pr. 1898, s. 206–208.

¹² L. Wiese, *op. cit.*, s. 53–54.

¹³ *Ibidem*, s. 57–58. B.-M. Rosenberg, A. Triller, M. Bludau, *Aus der Geschichte des Gymnasiums zu Braunsberg/Ermland 1565 bis 1945 anlässlich der 400. Wiederkehr seiner Gründung*, Osnabrück 1965, s. 44.

¹⁴ T. Chrzanowski, *Kętrzyn w XIX wieku*, w: *Kętrzyn. Dzieje miasta*, red. S. Achremczyk, Kętrzyn 2016, s. 324–325; Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO) 254/108, [Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sekcja ds. publicznej oświaty, do magistratu kętrzyńskiego], Berlin, 30 VI 1810, k. npg; *Festschrift zur 425. Wiederkehr des Gründungsjahres 1546 der Herzog-Albrechts-Schule und zur 150. Wiederkehr des Gründungsjahres 1821 der Hindenburg – Oberschule zu Rastenburg in Ostpreußen*, Hamburg 1971, s. 14.

¹⁵ L. Wiese, *op. cit.*, 59.

¹⁶ *Ibidem*, s. 62–66. Zob. też: [?] Harbrücker, *Aus der Geschichte des Tilsiter Gymnasiums (1586–1886)*, w: *Gymnasium Tilsit 1586–1986. Eine Gedenkschrift*, [o. O. J], s. 13–14; *Festschrift zu dem am 31. Mai, 1. und 2. Juni 1886 stattfindenden 300 jährigen Jubiläum des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit*. T.I. I: [H.] Poehlmann, *Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit*, Tilsit 1886, s. 13–14; H. Kirrinnis, *Geschichte der Friedrichsschule zu Gumbinnen*, Würzburg 1963, s. 79–80.

¹⁷ E. Bernecker, *Geschichte des Königl. Gymnasiums zu Lyck*, Tl. II: *Das humanistische Gymnasium von 1813 bis zum dreihundertjährigen Jubiläum*, Königsberg 1891, s. 1.

do przekształcenia tamtejszej szkoły realnej w gimnazjum. Mniej więcej dwadzieścia kilometrów od Olsztyna rozwijała się inna szkoła średnia – w Olsztynku, od 1845 r. funkcjonująca jako progimnazjum, a od 1857 r. jako pełne gimnazjum¹⁸. Na koniec tej charakterystyki sieci szkół średnich w Prusach Wschodnich na przełomie lat 50. i 60. XIX w. zauważmy, że w interesującym nas okresie progimnazjum reszelskie było jedyną tego typu szkołą na obszarze Prus Wschodnich.

Należy zaznaczyć, że opisywana w niniejszym artykule próba pozyskania szkoły reszelskiej przez Olsztyn nie była jedynym tego typu przedsięwzięciem na dziewiętnastowiecznej Warmii. Znana jest bowiem niejedna inicjatywa przejęcia progimnazjum przez Lidzbark Warmiński, miasto, które w XIX w., bez dworu biskupiego i kontaktów z kulturą polską, ale za to z pewną liczbą urzędów pruskich, pełniło zupełnie inną rolę, niż w poprzednich stuleciach¹⁹. W literaturze odnotowuje się, że wniosek lidzbarczan o przeniesienie szkoły z Reszla odrzucono tuż po uzyskaniu przez szkołę reszelską rangi progimnazjum. Adolf Poschmann jednoznacznie wskazuje na urzędników lidzbarskich jako inicjatorów tego planu. Ministerstwo oświaty jednak (m.in. z obawy wzrostu kosztów funkcjonowania szkoły po jej przeniesieniu do Lidzbarka Warmińskiego) odrzuciło ten projekt ostatecznie w rozporządzeniu z 3 marca 1834 r.²⁰ Adolf Poschmann przypisuje odparcie ataku lidzbarskich urzędników następcy Dosta, dyrektorowi Albertowi Ditkiemu²¹. Rację należy przyznać jednak Jakobowi Lilienthalowi, który stwierdza, że udało się to pierwszemu dyrektorowi progimnazjum²². O innej próbie pozyskania szkoły reszelskiej przez Lidzbark Warmiński wspomnimy poniżej.

W staraniach Reszla o dalszy rozwój szkoły brakowało w kolejnych latach skuteczności. Jak pisze Jakob Lilienthal, z powodu potrzeb lokalnej społeczności, której nie było stać na posyłanie swych dzieci do odległych gimnazjów, władze tego miasta już w 1851 r. wystąpiły bezowocnie do króla z prośbą o podniesienie zakładu do rangi pełnego gimnazjum. Kolejne pertraktacje toczyły się w drugiej połowie lat pięćdziesiątych. Minister oświaty nie udzielił jednak postulowanych funduszy na zatrudnienie nowych nauczycieli. W takiej sytuacji, kiedy miasto Reszel nie mogło porozumieć się z władzami zwierzchnimi co do szczegółów przekształcenia szkoły, pojawiła się oferta olsztyńska²³.

Wobec faktu, że dotychczas w literaturze podawano różne dane o ramach chronologicznych starań Olsztyna o progimnazjum reszelskie, zaznaczmy na wstę-

¹⁸ L. Wiese, *op. cit.*, s. 56, 61–63.

¹⁹ Por.: T. Chrzanowski, *Miasto a tożsamość – polskie i niemieckie opinie o dziewiętnastowiecznym Lidzbanku Warmińskim*, w: *Dziedzictwo Warmii 4: Lidzbark Warmiński 1308–2008*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 173–174.

²⁰ A. Poschmann, *600 Jahre Rößel*, s. 175–176. Zob. również: L. Wiese, *op. cit.*, s. 60; [J.A.] Lilienthal, *op. cit.*, s. 498.

²¹ A. Poschmann, *Aus der Geschichte*, s. 13.

²² J.A. Lilienthal, *Fortsetzung der Beiträge zur Geschichte des Königl. Progymnasiums in Rössel von 1780 bis 1835, Sechszehnter Jahresbericht über das Königl. Progymnasium zu Rössel [...], Königsberg 1847*, s. 16.

²³ [J.A.] Lilienthal, *Die Erweiterung*, s. 498–499.

pie, że z zachowanych źródeł wynika jednoznacznie, iż ofensywa Olsztyna w tej sprawie trwała od końca sierpnia 1861 r. do późnej wiosny 1863 r. Pomysłodawcą oraz inicjatorem wszelkich działań miasta, zmierzających do translokacji szkoły, był ówczesny burmistrz Olsztyna Jakub Rarkowski. To on w liście do rady miejskiej z 27 sierpnia 1861 roku informował, że w trakcie swego wyjazdu do Królewca dowiedział się o staraniach Lidzbarka Warmińskiego o szkołę reszelską i ofercie finansowej lidzbarczan, zamierzających przeznaczyć na ten cel 20 tysięcy talarów. Rarkowski w Królewcu w kularowych rozmowach złożył nieoficjalną kontroferę i wskazał nawet potencjalną siedzibę szkoły w Olsztynie – zamek. Zachęcony rozmowami przeprowadzonymi w Królewcu burmistrz skierował do radnych propozycje dwóch uchwał: w sprawie interpelacji do rejencji królewieckiej sekcji ds. podatków bezpośrednich, administracji domen i lasów, czy istniałaby ewentualnie możliwość zakupu domeny zamkowej, oraz w sprawie wysłania oficjalnej propozycji do prowincjonalnego kolegium szkolnego w Królewcu z zapytaniem, czy istniałaby ewentualność umieszczenia szkoły reszelskiej w Olsztynie na zamku, jeśli władze zwierzchnie definitywnie postanowiłyby o jej translokacji²⁴.

Olsztyńscy radni w połowie września 1861 r. zgodzili się w pełni z propozycjami burmistrza i uchwalili na poczet ewentualnego przeniesienia szkoły do Olsztyna 24 tysiące talarów, przebijając w ten sposób ofertę lidzbarską, a na początku października magistrat wysłał odpowiednie pisma do rejencji królewieckiej (w sprawie zakupu dóbr zamkowych) i prowincjonalnego kolegium szkolnego (w sprawie możliwości umieszczenia szkoły w Olsztynie)²⁵.

Mniej więcej po miesiącu odpowiedziało prowincjonalne kolegium szkolne, które poinformowało, że decyzja w sprawie przeniesienia progimnazjum jeszcze nie zapadła, stąd też może uwzględnić propozycję olsztyńską i przedstawić ją władzom zwierzchnim (czyli ministerstwu oświaty), o ile władze Olsztyna zagwarantują nie tylko odpowiedni lokal dla szkoły, ale i środki na jej utrzymanie po planowanym przekształceniu w pełne gimnazjum, czyli opłacenie dwóch posad nauczycielskich więcej niż dotychczas i zwiększenie budżetu szkoły. Kolegium obliczyło, że dotychczasowy budżet szkoły reszelskiej będzie musiał ulec zwiększeniu o 1600–1800 talarów rocznie. Nie odrzucało również koncepcji umieszczenia szkoły w zamku²⁶.

²⁴ APO 259/104, [burmistrz Olsztyna Jakub Rarkowski do olsztyńskiej rady miejskiej], Braniewo, 27 VIII 1861, s. 1–2. Polskość Rarkowskiego, jego przychylny stosunek do powstańców styczniowych, podkreśla Janusz Jasiński, *idem*, *Polski burmistrz Olsztyna Jakub Rarkowski (1809–1872)*, cz. 2, „Poślaniec Warmiński” 2010, nr 3–4, s. 52–55.

²⁵ APO 259/104, [wyciąg z protokołu z posiedzenia olsztyńskiej rady miejskiej z 14 IX 1861 r.], s. 2; *ibidem*, [magistrat olsztyński do rejencji królewieckiej, sekcji ds. podatków bezpośrednich, domen i lasów, Olsztyn, 2 X 1861, brudnopis], s. 3; *ibidem*, [magistrat olsztyński do prowincjonalnego kolegium szkolnego w Królewcu], Olsztyn, [2 X 1861], brudnopis, s. 4.

²⁶ *Ibidem*, [prowincjonalne kolegium szkolne w Królewcu do magistratu olsztyńskiego], Królewec, 5 XI 1861, s. 5–6.

Ze starań podjętych przez władze Olsztyna odnośnie pozyskania progimnazjum reszelskiego nie czyniono bynajmniej tajemnicy. W korespondencji z tego miasta, zamieszczonej na łamach „Königsberger Hartungsche Zeitung” 6 października 1861 r., donoszono m.in. o decyzji radnych przyznającej 24 000 talarów na cele przyszłego gimnazjum, interpelacji władz olsztyńskich do władz zwierzchnich w sprawie możliwości przeniesienia progimnazjum z Reszla do Olsztyna i wreszcie o intencji zakupu zamku, czy szerzej, dóbr zamkowych (*Schlossgut*), na cele gimnazjalne. Powoływano się w informacji na opinię rzeczoznawcy, który miał stwierdzić pełną przydatność zamku olsztyńskiego dla tego typu szkoły²⁷.

Władze Olsztyna odpowiedziały na pismo prowincjonalnego kolegium szkolnego dopiero w styczniu 1862 r. Nie zachowała się niestety w aktach miejskich odpowiedź rejencji królewieckiej w sprawie sprzedaży woli zamkowej. Należy jednak przypuszczać, że nie była odmowna, skoro w piśmie do kolegium magistrat informował o podtrzymaniu przez radę miejską postanowienia o zakupie zamku na cele szkolne. Z informacji przekazanych władzom prowincjonalnym wynika, że magistrat olsztyński traktował sprawę pozyskania progimnazjum reszelskiego priorytetowo. Informowano o planach zwrócenia się do władz powiatu olsztyńskiego z zapytaniem o pomoc w utrzymaniu szkoły po jej ewentualnym przeniesieniu do Olsztyna²⁸.

Podpisany w imieniu magistratu przez burmistrza Rarkowskiego list do landrata powiatu olsztyńskiego Otto Giseviusa jest bardzo ciekawym źródłem do poznania sposobu myślenia o znaczeniu oświaty i życia umysłowego dla społeczności wschodniopruskiej drugiej połowy XIX w. Ukazuje, że w mentalności ówczesnych elit politycznych i społecznych konieczność zaspokojenia możliwości poprawnego rozwoju umysłowego zajmowała istotną pozycję, tuż za zapewnieniem potrzeb materialnych ludności. Rarkowski przypominał mianowicie, jak to przed dwiema dekadami sejmik powiatowy przyjął założenie, że do naprawy oświaty w powiecie powróci się po polepszeniu sytuacji gospodarczej, likwidacji głodu i wzroście dobrobytu mieszkańców. Burmistrz Olsztyna stwierdzał, że teraz właśnie nadszedł ten moment, kiedy sejmik powiatowy może skoncentrować się na polepszeniu warunków życia umysłowego w powiecie. Dalej Rarkowski przedstawił możliwość przeniesienia progimnazjum reszelskiego do Olsztyna i zasugerował, żeby powiat wziął na siebie opłacanie corocznej subwencji w wysokości do 1800 talarów, bowiem to właśnie te środki przy innych wydatkach miasta burmistrz określił jako niemożliwe do poniesienia przez samorząd miejski: *Wenn auch die Stadtkommune das Kaufgeld für das Schlossgut, sowie die baulichen Einrichtungskosten aufzubrin-*

²⁷ Königsberger Hartungsche Zeitung (dalej cyt. KHZ), R.: 1861, pierwszy dodatek do nr. 234 z 6 X, s. npg.

²⁸ APO 259/104, [magistrat olsztyński do prowincjonalnego kolegium szkolnego w Królewcu, brudnopis], Olsztyn, 17 I 1862, s. 7–8.

gen im Stande wäre, so wäre es ihr doch nicht möglich, die behufs Erweiterung des gedachten Progymnasii zu einem vollständigen Gymnasio resp[ektive] zur Besoldung noch zweier Lehrer nötige jährliche Zulage von 1600 bis 1800 Rts. dauernd zu übernehmen²⁹. W odpowiedzi landrat Gisevius zaznaczył, że sejmik powiatowy rozpatrzy prośbę Olsztyna, jednak z góry wykluczył możliwość opłacania wspomnianej subwencji w stuprocentowej wysokości³⁰. Rzeczywiście tak się stało. Olsztyński „Kreistag”, który zebrał się 29 marca 1862 r., postanowił, że wesprze miasto Olsztyn w opłacaniu wspomnianej subwencji przez najbliższe dziesięć lat w wymiarze 1/3 sumy, jednak nie wyższej niż 600 talarów rocznie³¹.

W takiej sytuacji władze Olsztyna postanowili targować się z władzami zwierzchnimi, co zresztą w jednym z listów zaproponował im landrat Gisevius³². W piśmie do prowincjonalnego kolegium szkolnego sugerowali wzięcie pod uwagę obniżenie kłopotliwej dotacji³³. Odpowiedź prowincjonalnego kolegium szkolnego z 8 maja 1862 r. dowodzi jednak, że taktyka zaproponowana przez landrata okazała się zupełnie nieskuteczna. Obniżenie wysokości dotacji nie wchodziło w grę. Co więcej, kwota ta, już wydająca się miastu nie do udźwignięcia, jak pośrednio wynika z pisma kolegium, była niska i podana Olsztynowi jakby „na zachętę”. W rzeczywistości koszty utrzymania szkoły średniej mogły okazać się znacznie wyższe. Kolegium wyliczało, że oprócz zatrudnienia dwóch nowych nauczycieli trzeba będzie po przekształceniu progimnazjum w gimnazjum podnieść pensje dyrektorów i pozostałych nauczycieli, wzrosną koszty ogrzewania, druku (zapewne głównie sprawozdań szkolnych), itd. Prowincjonalne kolegium szkolne w tej sytuacji zażądało od magistratu olsztyńskiego zadeklarowania opłacania subwencji w wysokości 1600–1800 talarów rocznie i dla porównania przytaczało znacznie większe sumy ponoszone na rzecz szkół średnich przez Kłajpedę i Malbork³⁴.

Taka odpowiedź władzy zwierzchniej spowodowała pewien impas w poczynaniach władz Olsztyna. Na monit prowincjonalnego kolegium szkolnego z początku czerwca Rarkowski odpowiedział w połowie tego miesiąca i usprawiedliwił opieszałość miasta niemożnością zebrania się magistratu olsztyńskiego w gronie umożliwiających podejmowanie decyzji³⁵, natomiast w piśmie z 19 sierpnia 1862 r.

²⁹ *Ibidem*, [magistrat olsztyński do landrata olsztyńskiego Otto Giseviusa], Olsztyn, 17 I 1862, brudnopis, s. 8–11.

³⁰ *Ibidem*, [landrat powiatu olsztyńskiego Otto Gisevius do magistratu olsztyńskiego], Olsztyn, 20 II 1862, s. 13–14.

³¹ *Ibidem*, [wyciąg z protokołu z posiedzenia olsztyńskiego sejmiku powiatowego dnia 29 III 1862], s. 21–22.

³² *Ibidem*, [landrat powiatu olsztyńskiego Otto Gisevius do magistratu olsztyńskiego], Olsztyn, 9 IV 1862, s. 36–37.

³³ *Ibidem*, [magistrat olsztyński do prowincjonalnego kolegium szkolnego w Królewcu, brudnopis], Olsztyn, 26 IV 1862, s. 27–28.

³⁴ *Ibidem*, [prowincjonalne kolegium szkolne do magistratu olsztyńskiego], Królewec, 8 V 1862, s. 41–42.

³⁵ *Ibidem*, [magistrat olsztyński do prowincjonalnego kolegium szkolnego, brudnopis], Olsztyn, 17 VI 1862, s. 46–47.

stwierdzał, że rada miejska i magistrat w istocie akceptują postulaty kolegium zawarte w pismach z 5 listopada 1861 r. i 8 maja 1862 r., jednak wiążące oświadczenie (*bindende Erklärung*) nadesłał po rozwianiu pewnych wątpliwości przez rejencję królewiecką³⁶.

W ten sposób, po kilku miesiącach starań, nie udało się władzom Olsztyna uzyskać jakichkolwiek gwarancji w sprawie translokacji szkoły. Mimo to sprawa wciąż pozostawała otwarta. O tym, że władze Reszla zachowywały się w tym czasie raczej biernie, na początku lipca 1862 r. za „Braunsberger Kreisblatt” informowała ponownie „Königsberger Hartungsche Zeitung”. W korespondencji tej uzyskują potwierdzenie informacje znane z innych źródeł. Przynosi ona również inne doniesienia. Jako powód rozważania od ponad pół roku przeniesienia szkoły z Reszla do Olsztyna podawano z jednej strony rzekomą uporczywą odmowę miasta Reszla w sprawie oddania na rzecz progimnazjum gruntu o niewielkiej powierzchni, z drugiej strony określano propozycje miasta Olsztyna jako „naprawdę wspaniałe” (*wirklich großartigen Anerbietungen der Stadt Allenstein*). Wspominano dalej o planach usytuowania przeniesionego zakładu w zamku olsztyńskim oraz o ewentualnej translokacji z Braniewa do Reszla seminarium nauczycielskiego³⁷.

Prowincjonalne kolegium szkolne wystosowało tymczasem do magistratu olsztyńskiego kolejny monit. Tym razem (zapewne dla wywarcia większego wrażenia na adresacie listu) odnotowano, że zintensyfikowano negocjacje z Lidzbarkiem Warmińskim, konkretnie z landratem von Buddenbrockiem: *Wir setzen den Magistrat davon in Kenntniß, daß neuerdings wieder von Heilsberg aus zur Erlangung desselben Zweckes Schritte getan sind und namentlich der Kreistag den Landtrat von Buddenbrock autorisiert hat, mit uns deshalb in Verhandlung zu treten*. Treść odpowiedzi dla Lidzbarka kolegium uzależniało jednak od finalnego stanowiska Olsztyna i dawało miastu trzy tygodnie na ostateczne zadeklarowanie się do treści pisma kolegium z 5 listopada 1861 r.: *Bis dahin werden wir mit der dem Landrat des Kreises Heilsberg zu erteilenden Antwort warten*³⁸.

To pismo, jak i przytoczany powyżej list burmistrza Rarkowskiego z Królewca, dowodzą tego, że Lidzbark Warmiński cały czas dążył do przejęcia szkoły reszelskiej, lub co najmniej o tym, że był on na tyle wiarygodnym pretendentem do przejęcia placówki reszelskiej, że właśnie jego kandydaturą posługiwały się władze w Królewcu w negocjacjach z Olsztynem. Wydaje się, że w tym czasie władze olsztyńskie wciąż nie mogły przewyciężyć impasu i udzielić wiążącej odpowiedzi władzom w Królewcu. Burmistrz Rarkowski 30 sierpnia 1862 r. jeszcze raz poprosił

³⁶ *Ibidem*, [magistrat olsztyński do prowincjonalnego kolegium szkolnego, brudnopis], Olsztyn, 19 VIII 1862, s. 52.

³⁷ KHZ, R.:1862, nr 150 z 1 VII, s. 1164.

³⁸ APO 259/104, [prowincjonalne kolegium szkolne do magistratu olsztyńskiego, odpis], Królewiec, 23 VIII 1862, s. 56.

kolegium o zwłokę, zrzucając odpowiedzialność za nią na karb negocjacji z rejencją królewiecką w sprawach finansów miasta³⁹. Rejencja odpowiedziała ostatecznie dopiero na początku września 1862 r. i (nie dając jednoznacznych opinii na temat wszystkich szczegółów) zasadniczo oceniła Olsztyn jako miasto zdolne do przejęcia pod względem finansowym progimnazjum reszelskiego, inwestycji, która przyniesie miastu i jego mieszkańcom wiele zysków⁴⁰.

W piśmie z 7 października 1862 r. prowincjonalne kolegium szkolne stwierdziło, że wciąż nie posiada ostatecznej decyzji władz Olsztyna na warunki przedstawione w piśmie z 5 listopada 1861 r. i dotychczasowe gwarancje złożone przez władze miejskie uznaje za niewystarczające. Raz jeszcze kolegium wymagało konieczności zobowiązania się przez Olsztyn (magistrat i radę miejską) do: zapewnienia lokalu wraz z ogrodem dla dyrektora i boiskiem szkolnym i wpłacania corocznie do kasy szkolnej subwencji w wysokości 1600–1800 talarów⁴¹. Wreszcie rada miejska na posiedzeniu 18 października 1862 r. zatwierdziła bezwarunkowo postulaty kolegium. Przyjęła uchwałę gwarantującą zapewnienie budynku dla szkoły po jej ewentualnym przeniesieniu, *expressis verbis* nie pisząc o zamku, jednak z późniejszej korespondencji wynika, że w dalszym ciągu chodziło właśnie o dobra zamkowe w Olsztynie⁴².

Uchwała rady miejskiej z października 1862 r. kończy zasadniczy etap długich i burzliwych negocjacji magistratu olsztyńskiego z prowincjonalnym kolegium szkolnym w sprawach infrastrukturalno-finansowych dotyczących ewentualnej translokacji progimnazjum z Reszla do Olsztyna. Władze Olsztyna spełniły w tym momencie wymagania stawiane przez władzę zwierzchnią w takim stopniu i złożyły takie deklaracje, że nadszedł moment podjęcia jakichkolwiek kroków przez kolegium. W końcu listopada 1862 r. burmistrz Rarkowski przebywał w Królewcu i stamtąd donosił radzie miejskiej o bardzo korzystnym dla miasta obrocie spraw. Prowincjonalne kolegium szkolne podjęło decyzję o poparciu propozycji Olsztyna i wysłało odpowiedni wniosek do ministerstwa, który (według opinii królewieckich najwyższych urzędników) z pewnością zostanie zatwierdzony: *Dem Magistrat erlaube ich mir hiermit ganz ergebenst anzuzeigen, daß das hiesige Königl. Provinzial-Schul-Collegium die Verlegung des Roessler Gymnasii nach Allenstein bereits beschlossen hat, und auch der diesfällige Antrag – gehörig motiviert – an das Königl. Ministerium schon abgegangen ist. Nach den Äußerungen Sr. Exzellenz des Herrn Ober-Präsidenten* [Franza Augusta Eichmanna – przyp. T.Ch.], *sowie anderen ho-*

³⁹ *Ibidem*, [magistrat olsztyński do prowincjonalnego kolegium szkolnego w Królewcu, brudnopis], Olsztyn, 30 VIII 1862, s. 57.

⁴⁰ *Ibidem*, [rejencja królewiecka, sekcja ds. wewnętrznych, do burmistrza Olsztyna Jakuba Rarkowskiego], Królewiec, 4 IX 1862, s. 62–63.

⁴¹ *Ibidem*, [prowincjonalne kolegium szkolne do magistratu olsztyńskiego], Królewiec, 7 X 1862, s. 87.

⁴² *Ibidem*, [wyciąg z protokołu z posiedzenia olsztyńskiej rady miejskiej z 18 X 1862, brudnopis], s. 86.

chgestellten Herren ist die Genehmigung dieses Antrages auch sicher zu erwarten⁴³. Pewność tę opierano na informacjach o planowanym przeniesieniu braniewskiego seminarium nauczycielskiego do Reszła, co miało uchronić państwo przed koniecznością remontu siedziby seminarium w Braniewie lub budowy nowego gmachu. Rarkowski relacjonował dalej, że kalkulacja na przychylnie stanowisko ministra opiera się również na zupełnej obojętności Reszła. Przytaczał nawet opinię burmistrza tego miasta, który *sich dahin ausgesprochen haben soll, daß der Stadt Roessel ganz gleichgültig sei, ob das Gymnasium dort bleibt oder verlegt werden wird*⁴⁴.

W związku z powyższym, oczekiwano na informacje z Berlina *via* Królewiec. Wiadomość z prowincjonalnego kolegium szkolnego nad Łynę została wysłana 8 stycznia 1863 r. Kolegium informowało, że minister oświaty zasadniczo odniósł się do propozycji przeniesienia szkoły reszelskiej przychylnie (*im Allgemeinen zwar beifällig zugestimmt*), jednak podjęcie definitywnej decyzji uzależniano od dokonania kilku dodatkowych ustaleń. Dotyczyły one ponownie budynku, w którym miała zostać umieszczona szkoła w Olsztynie, a przede wszystkim uwzględnienia mieszkań służbowych dla dyrektora szkoły, nauczyciela religii katolickiej i woźnego oraz boiska. Proszono również między innymi o dostarczenie projektu budynku przyszłego gimnazjum. W przypadku, gdyby miał to być zamek, należało dostarczyć jego plan wraz z projektem technicznym zawierającym informacje o koniecznych pracach remontowych związanych z umieszczeniem tam progimnazjum⁴⁵.

Wydarzenia przełomu lat 1862/1863 okazały się rozstrzygające dla zabiegów Olsztyna o pozyskanie szkoły. Decydującym czynnikiem miała okazać się intensyfikacja działań przez władze Reszła. W dniach 18–20 listopada 1862 r. prowincjonalny radca szkolny Wilhelm Dillenburger dokonał rewizji progimnazjum⁴⁶. Na początku 1863 r. w Olsztynie już wiadano, że Reszel podjął starania zmierzające do zachowania szkoły. Tego samego dnia, na który datowane jest pismo kolegium do magistratu, ten wystosował z kolei pismo do radnych, w którym informował o wstępnej, przychylniej decyzji ministra i warunkach koniecznych do spełnienia, aby uzyskać definitywne zatwierdzenie translokacji. Pismo to zawiera również co najmniej dwie bardzo ważne informacje. Stawiano w nim bowiem znak zapytania przy możliwości zakupu dóbr zamkowych od państwa, ponieważ konserwator za- bytków Ferdinand von Quast domagał się zachowania „zewnętrznej formy” (*äußeren Form*) budynku. Druga kwestia dotyczyła ożywienia dyplomatycznego Reszła.

⁴³ *Ibidem*, [burmistrz Olsztyna Jakub Rarkowski do magistratu olsztyńskiego], Królewiec, 30 XI 1862, s. 91.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 91.

⁴⁵ APO 259/104, [prowincjonalne kolegium szkolne do magistratu olsztyńskiego], Królewiec, 8 I 1863, s. 96–97.

⁴⁶ Ein und dreißigster Jahresbericht über das Königliche Progymnasium zu Rössel für das Schuljahr 1862–1863, Rössel 1863, s. 19.

Otóż magistrat informował radę miejską, że Reszel postanowił zapobiec przeniesieniu swej szkoły do Olsztyna i w tym celu wysłał do Berlina deputację⁴⁷.

Jak wynika z relacji Lilienthala, to właśnie oferta olsztyńska zmobilizowała Reszel do działań mających na celu zachowanie szkoły. Szczególne zasługi przypisywał w tej mierze ówczesnemu burmistrzowi Sadrozinskiemu. To właśnie on był inicjatorem wysłania do Berlina przedstawicieli Reszla z prośbą o nieprzeniesienie progimnazjum. W piśmie dostarczonym przez deputację władzom w stolicy królestwa miano przypominać o tragicznych skutkach pożaru z 1806 r. i obiecanych, a nigdy nie wypłaconych mieszkańcom, pieniądzech. Magistrat zobowiązywał się do poniesienia dodatkowych kosztów na rzecz szkoły. Początek 1863 r. przyniósł negocjacje władz oświatowych z reszelskim samorządem dotyczące podobnej problematyki, jak te toczone z Olsztynem: zapewnienia niezbędnej infrastruktury i 1600 talarów dotacji rocznie na pensje nauczycielskie. Reszel zobowiązał się do zapewnienia wymaganych warunków lokalowych na własny koszt i wypłacania subwencji w wysokości 900 talarów rocznie (z pomocą powiatu). Pomimo, iż nie zadeklarowano spełnienia wszystkich warunków, król Wilhelm I w reskrypcie z 30 maja 1863 r. de facto zadecydował o pozostawieniu szkoły w Reszlu, uzależniając tę decyzję od spełnienia warunków przez Reszel⁴⁸.

Mimo wiedzy o dyplomatycznym „przebudzeniu się” Reszla, władarze Olsztyna odpowiedź na pismo prowincjonalnego kolegium szkolnego z 8 stycznia zredagowali dopiero pod koniec lutego. Informowali w nim, że ofertę kupna dóbr zamkowych złożono rejencji już w grudniu 1862 r., opisując dalej, które dokładnie części budynku zostały objęte ofertą. Pisano, że nie otrzymano do tej pory żadnej decyzji, nie wątpliwo jednak, że będzie ona pozytywna. Informowano również o wyborze osób mających przygotować niezbędną dokumentację⁴⁹. Wiadomo, że przynajmniej część tej dokumentacji została wysłana do Królewca na początku marca 1863 r.⁵⁰

Wiosną 1863 r. stało się jednak w Olsztynie jasne, że blisko dwuletnie starania władz nie przyniosą upragnionego efektu. W maju magistrat wystosował do prowincjonalnego kolegium szkolnego ostatnie znane nam pismo w sprawie ewentualnej translokacji szkoły reszelskiej. Proszono w nim o potwierdzenie krążącej po mieście plotki, jakoby postanowiono już o pozostawieniu szkoły w jej dotych-

⁴⁷ APO 259/104, [magistrat olsztyński do rady miejskiej], Olsztyn, 8 I 1863, s. 94. Zamek olsztyński był wówczas własnością państwową, w której miała siedzibę między innymi gmina ewangelicka. Ponadto domenę dzierżawiono, co nie wpływało korzystnie na stan budowli zamkowej. Właśnie w interesującym nas okresie wykonano na polecenie konserwatora von Quasta plan i kosztorys prac restauratorskich dla budowli, które ostatecznie przeprowadzono w latach 1865–1871, zob. A. Rzempoluch, *Architektura i urbanistyka Olsztyna 1353–1953. Od założenia miasta po odbudowę zniszczeń wojennych*, Olsztyn 2004, s. 65.

⁴⁸ [J.A.] Lilienthal, *op. cit.*, s. 499–501.

⁴⁹ APO 259/104, [magistrat olsztyński do prowincjonalnego kolegium szkolnego w Królewcu, brudnopis], Olsztyn, 27 II 1863, s. 102–103.

⁵⁰ *Ibidem*, [ogłoszenie magistratu olsztyńskiego], Olsztyn, 7 III 1863, s. 112.

czasowym miejscu, aby umożliwić miastu inne wykorzystanie środków zabezpieczonych dotychczas na potrzeby gimnazjum: *Das pp. erlauben wir uns hiermit ganz gehorsamst, ob dieses Gerücht begründet ist, damit wir event. über die zum Gymnasio bestimmten Kapitalien anderweitig disponieren können*⁵¹. Rychło nadesłana odpowiedź nie zawierała jednak ostatecznego potwierdzenia tej pogłoski. Prowincjonalne kolegium szkolne potwierdzało natomiast, że w styczniu 1863 r. miasto Reszel wysłało do króla pruskiego pismo w sprawie zachowania progimnazjum w tym mieście oraz deputację do ministra oświaty. Władze ponadto obiecały powiadomić magistrat olsztyński o ostatecznej decyzji⁵².

Ostateczna odmowa nadeszła 5 czerwca 1863 r. Poinformowano magistrat, że zgodnie z królewską decyzją przeniesienie szkoły nie dojdzie do skutku i będą trwały prace nad jej reorganizacją w Reszlu⁵³.

Jako puentę wypada odnotować, że 20 sierpnia 1865 r. donoszono z Reszla na łamach „Königsberger Hartungsche Zeitung”, iż postanowiono wreszcie o przekształceniu szkoły reszelskiej w pełne gimnazjum oraz że nastąpi to w najbliższym czasie⁵⁴. W sprawozdaniu szkoły reszelskiej za rok szkolny 1865/1866 pojawiła się informacja o rozporządzeniu z 6 września 1865 r., decydującym o przekształceniu dotychczasowego progimnazjum w pełne gimnazjum i otwarciu prymy (najwyższej gimnazjalnej klasy) w nowym roku szkolnym⁵⁵.

Wraz z przeobrażeniem szkoły reszelskiej w pełne gimnazjum nastąpiła zmiana na stanowisku dyrektora szkoły. „Königsberger Hartungsche Zeitung” na początku kwietnia 1866 r. podała, że na dyrektora gimnazjum reszelskiego został desygnowany Polak Antoni Łowiński z Chojnic⁵⁶. Nauczyciel języka polskiego w tamtejszym gimnazjum ostatecznie został dyrektorem gimnazjum w Wałczu⁵⁷, zaś Jakoba Aloysa Lilienthala zastąpił Joseph Frey, który w swym pierwszym sprawozdaniu szkolnym dziękował poprzednikowi za wieloletnie szczęśliwe kierowanie zakładem i stwierdzał, że to właśnie dzięki jego niezmqrdowanej działalności szkołę przekształcono w pełne gimnazjum i pozostała ona w Reszlu: *Seiner rastlosen Tätigkeit, die keine Schonung der eigenen Person kannte, wo es sich um das Wohl der Anstalt handelte, ist es wesentlich mit zu verdanken, daß das Progymnasium zum Gymnasium erhoben wurde und das Gymnasium der Stadt Rössel verblieb*⁵⁸.

⁵¹ *Ibidem*, [magistrat olsztyński do prowincjonalnego kolegium szkolnego w Królewcu, brudnopis], Olsztyn, 19 V 1863, s. 113.

⁵² *Ibidem*, [prowincjonalne kolegium szkolne do magistratu olsztyńskiego], Królewiec, 21 V 1863, s. 114.

⁵³ *Ibidem*, [prowincjonalne kolegium szkolne do magistratu olsztyńskiego], Królewiec, 5 VI 1863, s. 116.

⁵⁴ KHZ, R.: 1865, nr 194 z 20 VIII, s. 1634.

⁵⁵ Erster Jahresbericht über das Königl. kathol. Gymnasium (der 34ste der Anstalt) zu Rössel für das Schuljahr 1865–1866 [...], Rössel 1866, s. 20.

⁵⁶ KHZ, R.: 1866, pierwszy dodatek do nr. 81 z 8 IV, s. npg.

⁵⁷ J. Szews, *Język polski w szkolnictwie średnim Pomorza Gdańskiego w latach 1815–1920*, Gdańsk 1975, s. 87.

⁵⁸ Jahresbericht über das Königliche Katholische Gymnasium zu Rössel vom Schuljahre 1866–67 [...], Rössel 1867, s. 30.

Decyzja ministra oświaty z 1863 r. nie rozwiązała definitywnie problemu z translokacją szkoły. Reszel ostatecznie zachował placówkę, ale dokonał tego z wielkimi problemami. Kiedy w 1868 r. pojawiły się kłopoty z wywiązaniem się z przyjętych przez miasto zobowiązań odnośnie budynku szkolnego, władze zwierzchnie straszyły miasto odnowieniem negocjacji z Olsztynem, a nawet uwzględnieniem propozycji złożonej przez Dobre Miasto⁵⁹.

Decyzja władz zwierzchnich o pozostawieniu progimnazjum w Reszlu i przekształceniu go w pełne gimnazjum kończyła burzliwy okres rywalizacji miast warmińskich o tę szkołę. Dążenia Olsztyna z lat 1861–1863 miały duże znaczenie dla ostatecznego kształtu sieci szkolnictwa średniego na Warmii w XIX w. Pośrednio wpłynęły bowiem na reformę szkoły reszelskiej w latach 60., która jako pełne gimnazjum na trwałe pozostała związana z Reszlem.

W końcu jednak dwa pozostałe miasta, Olsztyn i Lidzbark Warmiński, zwieńczyły w kolejnych dekadach sukcesem swe starania o publiczne szkoły średnie. W przypadku prężnie rozwijającego się Olsztyna był on nawet podwójny, bowiem obok powstałego w 1877 r. miejskiego progimnazjum (od połowy lat 80. już pełnego gimnazjum i to funkcjonującego pod patronatem królewskim) w końcu stulecia powstała szkoła średnia innego typu – szkoła realna, przekształcona wkrótce w wyższą szkołę realną (*Oberrealschule*). Niewiele wschodniopruskich miast mogło poszczycić się w XIX w. większą ilością męskich szkół średnich niż jedna. Szkoła realna w Lidzbarku Warmińskim została z kolei uruchomiona na początku XX w.

W konkluzji wypada dokonać refleksji nad tym, dlaczego to właśnie samorządy małych miast były inicjatorami zakładania szkół średnich i wyrażały gotowość do ponoszenia znaczących kosztów związanych z działalnością tego typu placówek. W tym konkretnym przypadku, starania magistratu olsztyńskiego z lat 1861–1863 o pozyskanie szkoły reszelskiej i fakt podporządkowania im innych spraw municypalnych świadczą o tym, że z posiadaniem szkoły średniej wiązano nadzieje na dalszy rozwój kulturowy i gospodarczy miasta oraz okolicy. W sposobie myślenia ówczesnych elit wyraźnie występuje związek pomiędzy ofertą oświaty na poziomie wyższym niż elementarny, a pewną rachubą ekonomiczną. Zapewnienie możliwości kształcenia w szkole średniej łączono z perspektywą dalszego rozwoju miejscowości. To dążenia miast były decydującym czynnikiem w procesie szybkiego rozwoju sieci wschodniopruskich szkół średnich w drugiej połowie XIX w.

⁵⁹ [J.A.] Lilienthal, *Die Erweiterung*, s. 506–507.

Tomasz Chrzanowski, *Rywalizacja miast warmińskich o Królewskie Progimnazjum w Reszlu w XIX wieku: ofensywa Olsztyna w latach 1861–1863*

Zusammenfassung

Dieser Artikel befasst sich mit einer Episode aus der langjährigen Rivalität zwischen den Städten in Ermland im 19. Jahrhundert um das Königliche Progimnasium in Rößel. Das erhaltene Archivmaterial ermöglichte eine genauere Analyse der Bemühungen Allensteins in den Jahren 1861–1863, diese Sekundarschule zu erhalten. Damals unternahm die Stadt den Versuch, das Angebot von Heilsberg zu überbieten, indem sie unter anderem erklärte, dass sie die Burg Allenstein für Schulzwecke kaufen würde. Die Behörden bekundeten zunächst ihr Interesse an dem Angebot, doch die Verhandlungen dauerten viele Monate, bis die Behörden in Allenstein versicherten, dass alle Bedingungen des Provinzialkollegs in Königsberg erfüllt seien. Das Angebot von Allenstein war so überzeugend, dass das Bildungsministerium zunächst der Verlegung der Schule zustimmte, doch schon bald gingen die Behörden von Rößel in eine diplomatische Offensive und konnten die Behörden in Berlin davon überzeugen, das Progimnasium in der Stadt zu belassen und in ein vollwertiges Gymnasium umzuwandeln.

Die Bemühungen der Allensteiner Behörden waren jedoch von großer Bedeutung für die endgültige Form des Sekundarschulnetzes in Ermland im 19. Jahrhundert, obwohl erst in den siebziger Jahren eine Sekundarschule im sich dynamisch entwickelnden Allenstein gegründet wurde. Abschließend stellt der Autor fest, dass in der Denkweise der damaligen Elite eindeutig ein Zusammenhang zwischen dem Angebot von Bildung auf einem höheren als dem Grundschulniveau und einem gewissen wirtschaftlichen Kalkül besteht, die Bereitstellung von Bildungsmöglichkeiten in der Sekundarschule wurde mit der Perspektive der weiteren Entwicklung der Ortschaft verbunden. Die Bestrebungen der Städte waren der entscheidende Faktor im Prozess der raschen Entwicklung des ostpreussischen Sekundarschulnetzes in der zweiten Hälfte des 19. Jh.

Tomasz Chrzanowski, *Rywalizacja miast warmińskich o Królewskie Progimnazjum w Reszlu w XIX wieku: ofensywa Olsztyna w latach 1861–1863*

Summary:

The article regards a single episode from a longstanding competition for the Royal Progymnasium in Reszel between Warmian cities in the 19th century. The preserved archival materials allow for a more in-depth analysis of the efforts of Olsztyn in the years 1861–1861 to gain this secondary school. The city attempted to outbid Lidzbark Warmiński by declaring, among others, the purchase of the Olsztyn castle to serve the needs of the school. Its authorities expressed their preliminary interest in the offer; however, the negotiations lasted for months until Olsztyn authorities assured the completion of all requirements outlined by the provincial school college in Königsberg. Olsztyn's offer was so compelling that the Ministry of Education initially agreed to translocate the school. Yet, Reszel authorities soon began their diplomatic offensive that convinced Berlin to leave the progymnasium in their city and transform it into a full-scale secondary school – a gymnasium.

The efforts of Olsztyn authorities had, nevertheless, a significant influence over the final shape of the network of secondary schools in Warmia in the 19th century, although in the dynamically developing Olsztyn of that time such a school appeared as late as in 1970s. In the conclusions, the author additionally attests that there is a clear relationship in the way of thinking of the then elites between the offer of education above primary level and specific economic calculations; the possibility of gaining education in secondary schools was connected with perspectives of further development of the city. The efforts of the cities were the decisive factor in the rapid development of the network of Eastern Prussian secondary schools in the second half of 19th century.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Olsztynie (APO)

Akta miasta Kętrzyn

– sygn. 254/108

Akta miasta Olsztyn

– sygn. 259/104

Opracowania

[a.n.]

1863 *Ein und dreißigster Jahresbericht über das Königliche Progymnasium zu Rössel für das Schuljahr 1862–1863*, Rössel.

1866 *Erster Jahresbericht über das Königl. kathol. Gymnasium (der 34ste der Anstalt) zu Rössel für das Schuljahr 1865–1866*, Rössel.

1867 *Jahresbericht über das Königliche Katholische Gymnasium zu Rössel vom Schuljahre 1866–67 [...]*, Rössel.

1971 *Festschrift zur 425. Wiederkehr des Gründungsjahres 1546 der Herzog–Albrechts–Schule und zur 150. Wiederkehr des Gründungsjahres 1821 der Hindenburg – Oberschule zu Rastenburg in Ostpreußen*, Hamburg.

Bernecker Ernst

1891 *Geschichte des Königl. Gymnasiums zu Lyck*, Tl. II: *Das humanistische Gymnasium von 1813 bis zum dreihundertjährigen Jubiläum*, Königsberg.

Bonk Hugo

1914 *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 4: *Urkundenbuch*, Tl. II: *Allgemeine Urkunden von 1772–1913*, hrsg. H. Bonk, Allenstein.

1930 *Darstellung der Geschichte Allensteins*, Tl. II: *Die preussische Zeit (seit 1772)*. *Nach den Urkundenbüchern volkstümlich dargestellt von Stadtrat Funk*, hrsg. H. Bonk, Allenstein.

Chrzanowski Tomasz

2008 *Miasto a tożsamość – polskie i niemieckie opinie o dziewiętnastowiecznym Lidzbarku Warmińskim*, w: *Dziedzictwo Warmii 4: Lidzbark Warmiński 1308–2008*, red. S. Achremczyk, Olsztyn.

2016 *Kętrzyn w XIX wieku*, w: *Kętrzyn. Dzieje miasta*, red. S. Achremczyk, Kętrzyn.

Funk Anton

1955 *Geschichte der Stadt Allenstein von 1348 bis 1943*, Leer.

Kopiczko Andrzej

2003 *Szkolnictwo w Olsztynie w XIX i na początku XX wieku*, w: *Olsztyn 1353–2003*, red. S. Achremczyk i W. Ogrodziński, Olsztyn.

Lilienthal Jakob Alois

1847 *Fortsetzung der Beiträge zur Geschichte des Königl. Progymnasiums in Rössel von 1780 bis 1835*, Sechszehnter Jahresbericht über das Königl. Progymnasium zu Rössel, Königsberg.

1870 *Die Erweiterung des Kgl. Progymnasiums zu Rössel zu einem vollständigen Gymnasiums*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands“, Bd. 5, s. 495–509.

Lohbeck Lucaas

2005 *Das höhere Schulwesen in Preußen im 19. Jahrhundert*, Marburg.

Niedzielska Magdalena

2002 *Dzieje szkolnictwa*, w: *Historia Pomorza*, t. 4, (1850–1918), red. S. Salmonowicz, cz. 2, Toruń.

Poschmann Adolf

1937 *600 Jahre Röbel. Bilder aus alter und neuer Zeit*, Röbel.

1964 *Aus der Geschichte der Staatl. Gymnasiums in Röbel, Ostpr.*, w: *Festschrift zum 100jährigen Bestehen des Gymnasium Röbel als Vollgymnasium 1865–1965*, Meppen.

Rosenberg B.-M., Triller A., Bludau M.

1965 *Aus der Geschichte des Gymnasiums zu Braunsberg/Ermland 1565 bis 1945 anlässlich der 400. Wiederkehr seiner Gründung*, Osnabrück.

Rzempełuch Andrzej

2004 *Architektura i urbanistyka Olsztyna 1353–1953. Od założenia miasta po odbudowę zniszczeń wojennych*, Olsztyn.

Szews Jerzy

1975 *Język polski w szkolnictwie średnim Pomorza Gdańskiego w latach 1815–1920*, Gdańsk.

Wakar Andrzej

1993 *Z dziejów olsztyńskiego szkolnictwa w XIX wieku. Od upadku szkoły łacińskiej do założenia gimnazjum*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 1, s. 61–76.

Wiese Ludwig

1864 *Das höhere Schulwesen in Preussen. Historisch – statistische Darstellung, im Auftrage des Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten*, hrsg. L. Wiese, Berlin.

Zippel Gustav

1898 *Geschichte des Königlichen Friedrichs-Kollegiums zu Königsberg Pr. 1698–1898*, Königsberg.

Prasa

„Königsberger Hartungsche Zeitung“

– 1861, nr 234 z 6 X (pierwszy dodatek).

– 1862, nr 150 z 1 VII.

– 1865, nr 194 z 20 VIII.

– 1866, nr 81 z 8 IV (pierwszy dodatek).